
УДК 929Кубійович

Наталія Попович-Кузнецова

науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Епістолярна спадщина В. Кубійовича: документальна історія створення «Енциклопедії українознавства»

Ім'я Володимира Кубійовича стоїть поруч з іменами таких видатних діячів української науки, як С. Рудницький, І. Раковський, Д. Штогрин, В. Дорошенко та ін. І хоча воно добре знане за межами України, в нашій державі відоме лише серед незначної кількості науковців або в колі зацікавлених осіб. Людині, яка прожила майже століття, сповненого такими подіями, як Перша і Друга світові війни, наслідком яких стали глобальні зміни в житті суспільства і кожного громадянина, розпад трьох великих імперій і поява молодих держав, не забракло сил розпочати нову справу, можливо, найважливішу у своєму житті — створення «Енциклопедії українознавства» (ЕУ). Якби В. Кубійович не поклав на алтар енциклопедії майже половину свого життя, він, напевне, зробив би не менш блискучу наукову кар'єру, як його двоюрідний брат Казимир Добровольський.

У 6-му томі словникової «Енциклопедії українознавства» (ЕУ-1, 1962) вміщено відносно невелику за обсягом статтю про В. Кубійовича як про відомого географа й демографа, одним реченням згадується про його причетність до ЕУ. Натомість у 2-му томі словникової англійської енциклопедії українознавства (АЕУ-2, 1988) до визначення географ і демограф автори додали ще й енциклопедист (цьому аспекту його діяльності присвячено значну частину статті).

Так, для вчених-географів В. Кубійович відомий як визначний науковець, дослідник етнічних українських земель; для наукових і громадських організацій — як один із ініціаторів відновлення НТШ в Європі (згодом — його голова), організатор наукового осередку української еміграції в Сарселі (Франція); для українського народу в цілому В. Кубійович став творцем незаангажованого наукового видання, що відображало матеріальне, культурне і політичне життя українців від найдавніших часів до 60-х рр. ХХ ст. — ЕУ. Сам же Володимир Михайлович уважав, що

«український учений не повинен займатися в першій мірі тими проблемами, які для нього особисто милі, але цими проблемами, які є потрібні для нації»¹. А для нації (мова йде про українців і осіб українського походження) потрібно було «джерело правдивих інформацій про минуле і сучасне України»². Своєрідним джерелом цих знань стала ЕУ.

У житті й діяльності В. Кубійовича виділяють три основні етапи: довоєнний, воєнний і повоєнний. Кожен із них має чітко окреслені риси, як-то певні сфери зацікавлення, котрі, однак, певним чином переплітаються.

На першому етапі відбувалося становлення В. Кубійовича як науковця (його навчання в Ягеллонському університеті; отримання вченого звання доцента, що давало право на викладацьку діяльність; видання найвагоміших його праць — «Атласу України і сумежних країв» (1937) та «Географії українських і сумежних земель» (1938), низки карт, що репрезентують територію України в етнічних межах українського народу).

Період Другої світової війни дає оцінку громадсько-політичній діяльності Кубійовича (він був одним із засновників дивізії «Галичина», керівником Українського центрального комітету, централі допомогових організацій у Галичині, Лемківщині, Підляшші, Холмщині).

Становлення Кубійовича як енциклопедиста, невтомного творця книги знань українського народу, відбувалося у повоєнний період в еміграції.

Нелегко давалися Володимирі Михайловичу організація й видання ЕУ (гаслової, а згодом і словникової частин). Та навчений роками клопіткої наукової праці в Ягеллонському університеті, не без долі педантизму працював він і на користь ЕУ. Нині важко сказати, чим найбільше спричинився В. Кубійович до появи ЕУ: чи то самою ідеєю такого фундаментального видання, чи організацією цієї справи в Мюнхені, а згодом і в Сарселі, чи низкою фахових статей, підготовлених і вміщених ним до Енциклопедії. Зрозуміло лише одне: без Кубійовича ЕУ б не існувала. Для нього це було справою всього життя, принаймні більшої його частини, а для читачів ЕУ стало нетлінним результатом діяльності її творця. За життя Кубійовича видано три томи гаслової ЕУ (ЕУ-1), дев'ять томів ЕУ-2, два томи гаслової англійськомовної ЕУ (АЕУ-1), один том АЕУ-2. Після його смерті було видано ще 10-й і 11-й томи ЕУ-2 та 2-й і 3-й томи АЕУ-2.

Напевно, коли вибирав Кубійович між науковою діяльністю і працею над Енциклопедією, навіть не уявляв, які труднощі можуть спіткати в реалізації кінцевої мети. Так, у листі до отця Решетила (від 2 січня 1951) він, зокрема, зазначав: «Як і давніше, так і тепер сиджу у полоні

¹ Лист до Василя Мудрого в Авгсбург, від 15 грудня 1947.

² В. Кубійович. Мені 70. — Париж; Мюнхен, 1970. — С. 116.

в роботах, зв'язаних з Енциклопедією. Трудно собі уявити кілька з тим праці, у зв'язку з розпорошенням авторів, браком бібліотек, непевної загальної ситуації, друкарськими труднощами і постійно такою фінансовою ситуацією, яка граничить зі сидженням над пропастью. До цього маса персональних труднощів, які об'єктивно зовсім не потрібні». Значні труднощі були пов'язані з підбором авторів і матеріалів до Енциклопедії. Так, майже легендою стало написання статті про найновішу історію України (1917—1921 роки), коли статтю готував Дорошенко, правив Оглоблин, другий варіант статті надав Терлецький, а загальне редагування здійснив Кубійович, враховуючи значну кількість рецензій і зауважень різних науковців.

В. Кубійович частково прилучився до енциклопедичної справи ще за часів своєї праці в «Українській загальній енциклопедії» (УЗЕ), для якої підготував статтю з антропогеографії та демографії України (3-й т., 1935). В цих матеріалах подав нові статистичні дані про національний склад українських етнічних земель, окрім цього, вмістив етнічні карти українських земель і розселення українців. Окремі матеріали УЗЕ згодом стали основою для написання статей до ЕУ. Це пояснювалося перш за все відсутністю фахівців із певної тематики (напр., стаття «Військо»), незначною кількістю галузевої літератури, зокрема з україністики, а також неможливістю, з огляду на певну віддаленість від України, нових статистичних та фактичних даних. Українські гасла УЗЕ склали основу каталогу ЕУ-1, доповненого згодом з інших енциклопедичних видань, довідників, книжок, журналів та газет.

Тяжка праця тривала й над укладанням каталогу ЕУ-2, як зазначав Кубійович у «Мені 85», для укладання цього каталогу (зокрема на поділ гасел за ділянками і величиною, а також на можливі пошуки матеріалів для опрацювання цих гасел) необхідно було майже два роки. Цей каталог, необхідний для будь-якого енциклопедичного видання, є частково відносним, з огляду на історичні зміни в суспільстві, появу нових понять, іншого, подекуди цілком протилежного трактування усталених явищ. Однак це не питання кількох років чи навіть десятиліть, і стосовно даної Енциклопедії можна впевнено сказати, що переважна більшість її статей залишатиметься актуальною впродовж тривалого часу. Її матеріали складають основу багатьох сучасних галузевих енциклопедій, біографічних довідників тощо.

Докладні біографічні дані з життя і діяльності В. Кубійовича представлено в його спогадах «Мені 70» і «Мені 85». Кожна сторінка цих мемуарів сповнена завзятої енергійності, надлюдської витривалості й небайдужості до національної справи її творця. Через ці книжки проходять

сотні відомих і маловідомих прізвищ представників української інтелігенції в еміграції і в Україні, які були більш-менш причетні до видання ЕУ. Цікавим для дослідників життєвого шляху В. Кубійовича є його листування з визначними українськими науковцями, політичними, громадськими й релігійними діячами в еміграції. Ці листи становлять історичну цінність як пам'ятки з життя української еміграції в повоєнний час, вони містять значний матеріал про діяльність українських установ у еміграції, зв'язки окремих українських наукових осередків за кордоном (НТШ, УВУ та ін.). Вони дають змогу прослідкувати історію появи Енциклопедії очима її творця.

З огляду на часовий проміжок написання ЕУ найбільш продуктивним для науковців є повоєнний період листування Кубійовича, а саме 1947—1952 рр. (опрацювання і видання ЕУ 1). У будь-якій справі найважливішим є початок, і від того, позитивний він чи негативний, залежить подальша реалізація задуманого. Вже у листі до Відділу культури і освіти Центрального представництва Української еміграції в Авсбурзі (Мюнхен, 12. 11. 1947) Кубійович включає ЕУ до переліку видань НТШ, рукописи яких готові до друку або ж опрацьовуються. У листі до Василя Мудрого в Авсбург (Мюнхен, 15. 12. 1947) Кубійович говорить про збирання матеріалів до 1000-сторінкової ЕУ, яка «має бути найновішою на довший час книжкою з відомостями про Україну і українців ... її співробітниками будуть всі визначніші учені і діячі ... вийде в українській, англійській і німецькій мовах».

Під час роботи над ЕУ-1 була задіяна лише частина наукового потенціалу нації, переважно через від'їзд багатьох науковців за океан. Цікавими були пріоритети В. Кубійовича стосовно підбору авторів: він не ділив їх на вихідців із Західної України та вихідців з Центральної та Східної України, він бачив у них перш за все фахівців чи нефахівців. А загалом зазначав так: «ЕУ є такою, якою є українська наука і її носії — українські вчені». Стосовно опрацювання статей, то, зокрема, у листі до Американського відділу НТШ (Сарсель, 05.08.1952), Кубійович зазначав, що в ЕУ-1 «кожна стаття була рецензована кількома фахівцями, знову доповнювана і змінювана; не одну статтю треба було замінити іншою вдруге і втретє; кожна стаття автора, що дізнала змін з боку редакції, була ще ним додатково апробована». Не вдалося також реалізувати задум видання ЕУ німецькою мовою. Певний час була ідея видати в скороченому варіанті Енциклопедію німецькою мовою (це мала бути гаслово-словникова енциклопедія, яка містила б статті з ЕУ-1 та ЕУ-2). Однією з основних проблем видання була відсутність фінансування. Майже в кожному листі згадується про скрутне фінансове становище, прохання допомоги. Окрім

підтримки Риму, Пластового Руху, громадських організацій, надходила також матеріальна допомога і від приватних осіб. Із запланованих 2-х томів ЕУ-1 з'явилося 3 томи; матеріали про українську еміграцію закордоном не вийшли окремим томом в ЕУ-1, а увійшли згодом до ЕУ-2.

І хоча сам Кубійович неодноразово писав у своїх спогадах, що енциклопедія забирала у нього майже весь час і висмоктувала всі сили, і що він мусив звести до мінімуму свої інші обов'язки (голова НТШ у Європі і централі всього НТШ), він вважав її справою свого життя, своєрідною шанною українському народові, його багатій історичній, науковій і культурній спадщині. Ім'я Кубійовича не ввійшло в шкільні підручники чи посібники для студентів (не профільних спеціальностей), але воно посіло почесне місце в літописі українського народу, зокрема серед представників української еміграції.